

І. В. Малиновська

Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов НАН України

**До характеристики мовної особистості В. В. Акуленка:
спонтанне усне мовлення**

Малиновська І. В. До характеристики мовної особистості В. В. Акуленка: спонтанне усне мовлення. У статті представлений лінгвостилістичний і риторичний аналіз спонтанного усного мовлення В. В. Акуленка. На засадах експертного оцінювання вироблена спеціальна процедура відбору та реконструкції фрагментів монологічного і діалогічного мовлення ученого в ситуаціях академічного, адміністративного і побутового спілкування. Аналіз здійснювався з урахуванням соціальних параметрів говоріння, емоційного стану і прагматичної ситуації спілкування. За лінгвальними параметрами мовлення В. В. Акуленка характеризується як таке, що притаманне універсальному інтелектуальному носію своєї національної мови.

Ключові слова: мовна особистість, усне мовлення, спонтанне усне мовлення, ідиостиль, параметри говоріння, ситуація спілкування.

Малиновская И. В. К характеристике языковой личности В. В. Акуленко: спонтанная устная речь. В статье представлен лингвостилистический и риторический анализ спонтанной устной речи В. В. Акуленко. С использованием метода экспертной оценки разработана процедура отбора и реконструкции фрагментов монологических и диалогических высказываний в ситуациях академического, административного и бытового общения. Анализ проводился с учетом социальных параметров говорения, эмоционального состояния и прагматической ситуации общения. Учитывая лингвальные параметры, речь В. В. Акуленко характеризуется как речь универсального интеллектуального носителя родного языка.

Ключевые слова: языковая личность, устная речь, спонтанная устная речь, идиостиль, параметры говорения, ситуация общения.

Malynovska I. On language profile of V. Akulenko: spontaneous speech characteristics. This essay is a second in a series of publications attempting to portray professor V. Akulenko's language personality. Analyzed have been a number of reconstructed fragments of his oral monologues and dialogue remarks as per their lingual and rhetorical characteristics. Three types of communicative situations were chosen: academic, administrative and everyday life. A procedure of the selection and reconstruction of fragments was elaborated on the basis of the Peer Review Method. Consideration has been given to social parameters of speech, emotional state of the speaker, as well as pragmatic situation of communication.

Key words: language personality, spontaneous oral speech, idiolect, parameters of speaking, communicative situation.

«Как закрепить умолкнувшую речь?
Как дать словам движение, тембр, оттенки?»
(М.А. Волошин)

Дане есе є черговою спробою авторки хоча б у самому загальному вигляді проаналізувати мовну особистість видатного представника гуманітарної думки, члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук професора В.В.Акуленка, наукові праці якого і без проголошення принципу антропоцентричності є справжніми полотнами життя не одного мовного колективу. Як лінгвориторичне дослідження ця робота ґрунтується на методологічних принципах, сформульованих у роботах В. В. Виноградова, Ю. М. Караулова, Н. Д. Арутюн-Нової, А. Д. Белової, О. П. Воробйової, І. А. Синиці [Детальніше див.: 2: 3-5] з урахуванням специфіки форми мовленнєвої діяльності – усного мовлення,

що аналізується у цій статті. Мета дослідження сформульована як характеристика мовної особистості даного вченого в аспекті усного спонтанного мовлення. Специфічний матеріал–реконструйовані фрагменти усного мовлення – вимагали побудови спеціальної методики і процедур дослідження. За умов відсутності диктофонних і письмових записів більшості наведених тут усних висловлювань В.В.Акуленка, такі процедури мали також забезпечити об'єктивність отриманих матеріалів.

Реконструкція відбувалась наступним чином. Була запрошена група експертів – колег, з якими Валерій Вікторович працював не менше 5 років і постійно спілкувався на наукові, організаційні й морально-етичні теми (перш за все, І.І.Рахманова,

його заступник з 1983 р., котрій автор висловлює особливу подяку за цінні консультації), у пам'яті яких усні тексти В.В.Акуленка збереглися як складно розчленене ціле, бартовський гул. Опитування і консультації з експертами дозволили виокремити ключові слова, з яких на основі збігу у 50 відсотків респондентів була вибудована хмара слів-репрезентантів базових концептів (Рис. 1), що у сукупності дають уявлення про певні фрагменти картини світу В.В.Акуленка:

ДЕМОКРАТИЯ НЕПРАВДА ДЕТИ МОИ
послушайте **ЯЗЫК КУЛЬТУРА ИСТОРИЯ**
настоящий **УЧЕНЫЙ** научная **ИСТИНА**
малоценные **ПРАВДА** псевдонаучные
ФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ оклонаучные думайте
собственные **категории** языка
ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СИСТЕМА в головах

Рис. 1. Хмара ключових слів В.В.Акуленка

Кожне таке слово, взяте окремо та у зв'язку з іншими, породжувало у респондентів асоціації на рівні свідомості 1[3:173] і сприяли попередній реконструкції мовленнєвих уривків на рівні висловлювань, мікротекстів і відносно розгорнутих текстів монологічного і діалогічного характеру. Отримані тексти, фрази і вирази були пропущені через опитування і склали остаточний корпус матеріалів дослідження вже як прецедентні тексти у свідомості 2 респондентів [3:178-179]. Після реконструкції отримані фрагменти було відрефлексовано в межах лінгвориторичної і комунікативної парадигми дослідження відповідно до його завдань. Визначались одиниці змістовної структури монологічного і дискурсивного фрагментів – топіки та субтексти [1].

З представленої хмари (Рис.1) очевидними є основні концепти, котрими оперував учений: **КУЛЬТУРА, МОВА, МОРАЛЬ, ПРАВДА/ІСТИНА, (соціальна) ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, УЧИТЕЛЬ/УЧЕНЫ** (які опосередковувались через одиниці концептуальних полів, а також імпліцитно у формах звертання під час спілкування). Саме вони і визначили топіки і субтексти, що аналізуються далі.

Усні монологи Валерія Вікторовича і розгорнуті репліки у діалозі нагадували його лекції, які вражали майстерним поєднанням підготовлених і спонтанних текстів, в якому строга логічність викладу доповнювалась асоціативною алюзіємністю, метафорикою, розкриттям прецедентних феноменів, залученням літературного і поетичного матеріалу. Це не був відчужений монолог небожителя, який виголошував істини з університетської кафедри або з директорського крісла: лектор і керівник перетворювався на співбесідника, спонукав до діалогу, намагався передати аудиторії своє захоплення складністю і гармонією людської мови і світоустрою взагалі. Торкаючись питань мовної типології – своєї улюбленої теми, Валерій Вікторович постійно проводив паралелі між мовними процесами і

фізичними та суспільними законами розвитку. Перед слухачами розгорталася велична картина Всесвіту із сяючими сузір'ями, кластерами зірок і планет, світів у занепаді і розквіті, аналогічні процеси в історіогенезі й культурі: (1) « *Везде кластеры, друзья мои, во всем полевая структура, не только в осязаемом физическом мире и фиксируемом мире языка – даже в мире идей, творчества, талантливости* ». (2) « *Схожие идеи, дети мои, рождаются почти одновременно в разных головах и разных странах. Это значит, что распространение идеи происходит по полевому принципу. Помните, кто автор идеи радиосвязи, кто изобрел радио? (Пауза в очікуванні відповіді). Попов, говорите? А спросите англичанина, он ответит: «Оливер Додж», а в Индии считают, что это сэр Джагадхиш Чандра Боше, а в Чехословакии – Якуб Наркевич Едка, а США – Никола Тесла. И другие народы назовут своих героев. И все это происходило приблизительно в одно время, в промежутке каких-нибудь 10-20 лет! Так же было и с идеями структурализма, фонологизма, семиотики, функциональности...».*

Під час бесід з колегами за чашкою кави, котрою він щедро частував усіх відвідувачів, ретроспективно розглядав космоїзм Г.Сковороди. Озвучувалися ідеї Н.О.Наумова і О.Л. Чижевського, М.О. Бердяєва і П.О.Флоренського. Перекидалися містки до цивілізаційних теорій А.Дж. Тойнбі й пасіонарної теорії етногенезу Л.М.Гумільова, історичному романтизму Е.В.Ільєнкова. Усне мовлення В.В.Акуленка, таким чином, розгорталася на кшталт гіпертексту, проте завжди оберталася навколо центральної ідеї, виконуючи функції її поглиблення, розширення й ілюстрування, занурення у соціокультурний контекст.

Ознаки його енциклопедичної обізнаності проявлялися в будь-який момент говоріння. Одного разу, розвиваючи ідеї про польовий устрій, Валерій Вікторович ділився міркуваннями про космогонічні теорії М. Ф.Федорова і В. І.Вернадського. І раптом новий субтекст: (3) « *А знаете ли вы, друзья мои, что настоящим отцом Николая Федорова был князь Гагарин? Вот вам и роль случайного в истории: один Гагарин (Федоров) – стоял у истоков космонавтики, а другой – Юрий Гагарин стал первым космонавтом. Вот вы, дети мои, не знаете, а об этом много писала британская пресса* ». Або такий ліричний відступ: (4) « *Талантливость тоже распространяется кластерами. Смотрите, какая выдающаяся семья Жирмунские: Виктор Максимович – выдающийся филолог, его сын Алексей Викторович, тоже академик – биолог. Одна дочь – известный художник, другая тоже филолог, а его двоюродный брат, кто бы вы думали? Тынянов. Да-да, великопленный писатель Юрий Николаевич Тынянов. А вот еще роскошь, пре лесть, а не семья –*

Белецкие, все умные. Надо девочкам помочь: они остались одни, как перышки на воде».

Багатству мовлення В.В.Акуленка сприяло й володіння кількома мовами, серед яких: російська (перша рідна, багата й образна), українська (теж мова дитинства, відновлена вже в 90-ті роки як вільна мова спілкування в науковій та офіційній сферах спілкування), німецька, англійська та французька (вільне володіння) й іспанська, вивчена під час перебування з робочою місією на Кубі. Крім того, його спонтанне мовлення вільно вибудовувалось навколо різних аспектів багатьох інших мов, містило безліч ілюстрацій, причому вимова ретельно вивірялася – іноді прямо на наших очах – за допомогою десятків словників, що склали значну частину бібліотеки в його робочому кабінеті. Розказуючи про етимологію свого прізвища, Валерій Вікторович на наших очах розгорнув ціле лінгвокультурологічне дослідження, посилаючись то на давньогрецьких героїв, то на християнських мучеників, то на паралелі назв риб у слов'янських мовах. При аналізі прізвища Малиновський переходив то на польську, то на німецьку мови, вдаючись то до історії європейських географічних назв, то до історії музики дзвонів, то до кольорового слуху О.М.Скрябіна і М.А. Римського-Корсакова і сінестезії В.В.Кандінського і М. Чюрльоніса. Говорячи про походження прізвища Рахманов, зачитував уривки сур і по-російськи, і по-арабськи.

Можна було б очікувати, що людину з таким різностороннім науковим багажем було не просто розуміти людям без вищої освіти. Втім, всі експерти сходяться в оцінці його мовлення як максимально ясною і прозорою.

По-перше, такій ясності мовлення сприяло те, що в ньому спостерігався збіг віртуальних і актуалізованих понять. Відповідно, в ньому, фактично, не спостерігалось семантичних операторів приблизної номінації або, за Дж. Лакоффом, хеджевих засобів гезитації. Колективна пам'ять експертів не зафіксувала використання частотних для широкого загалу носіїв російської мови вставних словосполучень, прийменників і часток. Споріднені з ними за семантикою і функціями одиниці приблизної номінації *пожалуй* і *я бы сказал*, які іноді були присутні в мовленні ученого, використовувались ним не стільки для того, щоб не порушувати відомий постулат Г.П. Грайса про необхідність ясності комунікації, скільки для інтенсифікації, поглиблення і уточнення думки для самого мовця – як засоби актуалізованої саморефлексії. У такій ситуації адресант виступає водночас і адресатом, а інші учасники комунікації є неактивними адресатами другої черги, участь яких у діалозі має лише потенційний характер. Так нерідко відбувалося у ситуаціях спілкування, коли ролі комунікантів були розподілені соціальним й інтелектуальним

статусом її учасників: учитель/мудрець/гуру – учень/учні, якими ми і досі себе відчуваємо.

Статус учителя позначився і на специфічних засобах схвалення/несхвалення у мовленні В.В.Акуленка. Схвалення висловлював адресно: *Вы золото, Вы цены себе не знаете, дети мои – молодцы, умницы и красавицы, вот это дело, вот это другое дело, совершенно другое дело!* Сварив, навпаки, безадресно, шкодуючи почуття співбесідників, сподіваючись, що вони самі зрозуміють помилки і виправлять їх: *дело плохо; дела не ах; беда, деточки.* Критикував, радше картас, ніж лаяв навіть у глибокому роздратуванні, використовуючи інклюзивне *мы*, на підсвідомому рівні не дистанціюючись від того, хто завинив, а навпаки, поділяючи відповідальність за невміння, недбалість або помилку, Використовував й інші способи генералізованої агентності: *не умеем мы этого делать; со славянами беда: нам бы все как-нибудь; сюда бы двух немцев (царь Петр был не дурак) – сразу бы навели порядок; нет у нас системы в головах; не может русский человек не напортачить.*

Часто звучало характерне акуленківське *Худо!* Останнє в його устах виражало не просто неприємність, а вкрай несприятливий стан речей. Це *худо*, будучи протонародним словом, проте присутнім у багатьох творах російської класичної літератури, викривало джерела, яким живилось його мовлення – кращими літературними зразками і водночас глибинною народністю. Те ж саме можна сказати й про український варіант його мовлення: маючи багатий досвід усних виступів на академічних і офіційних заходах високого рівня, у буденних ситуаціях Валерій Вікторович не хестував народним слівцем, наприклад, словом *завше* – також улюбленим словом українських письменників (М.Бажана, Г.Хоткевича та ін.) [6:63].

Серед засобів ідіолекту Валерія Вікторовича, які сформували його особливий ідіостиль, і способів експлікації авторських інтенцій [4:28] є специфічні засоби вираження похвали і хули, які нерідко використовувались виключно прагматично, у своїх протилежних, на відміну від системних, значеннях. В оцінних висловлюваннях проявилась його особлива делікатність, яка була притаманна мовленнєвим традиціям російської й української інтелігенції. Начебто не бажаючи подавити співбесідників своїм авторитетом, він приховував найвищу оцінку за емоційним вживанням лексики із протилежним значенням (згадаємо: «Ай да Пушкин! Ай да сукин сын!» у листі О.С.Пушкіна, або «Отакий, як цей Віктор, у мене син. Шибеник справжній, а кмітливий. Грається і то так серйозно, по-діловому» у Ю.О.Збанацького [7:449].

Оцінюючи непривабливі вчинки, нерідко з обуренням, з натиском резюмував, дивлячись співрозмовнику в очі: «Хороший человек!», «Хорошие люди!». І навпаки, схвалюючи будь-яку третю особу (але в жодному разі не когось із

присутніх), вигукував: «Вот же мерзавец такой/сукин сын, что написал/сделал/придумал/не побоялся!».

Окремою згадкою заслуговує слово «товариш». У мовленні Валерія Вікторовича воно було достатньо частим, проте не безликим канонізованим у ті часи звертанням. На відміну від звертання по імені й батькові (найбільш частотного в його мовленні), пан/пані з прізвищем та *sir/madam* (лише у випадках офіційного спілкування з незнайомими, малознайомими), а також характерних звертань друзь, колеги, діти мої, диточка, а іноді й золотий мій (по відношенню до колег-жінок молодшого віку), слово *товариш* використовувалось по відношенню до колег і друзів: «Мой друг и товариш Георгий Георгиевич – про Г.Г.Почепцова (старшого) –... знаете, кто это?», «Как говорил мой старший товариш Александр Савич», «Тогда в этом университете работала группа великопных лингвистов, товарищей Михаила Михайловича...Знаете, о ком я?».

Усне мовлення Валерія Вікторовича не було розквітчане щедрими стилістичними барвами заради показного ораторського мистецтва, радше іскрилося окремими, проте виключно доречними блисками інтелектуальної емоції. Перш за все, це стосується його м'якого гумору, який перекривав навіть самий сильний сатиричний зміст. І в цьому було щось від чеховської і моємської стилістики й світобачення. Це стосується й підбору анекдотів, які в його вустах перетворювались на притчі, які містили моральний фокус суспільства. Одна з них, чи не центральна для його інтелектуального пошуку, мала донести до нас ідею про те, що

демократія – це велика особиста і суспільна відповідальність і напружена робота:(5)У англичанина спрашивають: «Как вам удается украшать свои улицы такими великолепными газонами?» «Ничего особенного, – отвечает англичанин, – всего лишь триста лет поливаем и подстригаем, и снова - поливаем и подстригаем».

Таким чином, бесіди з Валерієм Вікторовичем були і щоденними академічними лекціями, і моральними проповідями, і уроками життя для всіх, хто його оточував. Сьогодні популярно говорити про елітність культури і мовлення ученого як носія особливого закритого для широкого загалу знання [5:3-4]. Чи можна характеризувати В.В.Акуленка як представника елітарного мовлення? З одної сторони, – безперечно так, в тому сенсі, в якому мислиться про рідкість і найвищу якість. З іншої, – його відрізняла максимальна демократичність і увага до співбесідника незалежно від того, чи був той ученим, або технічним працівником. Такий сплав характеристик мовлення і є підтвердженням того, що його суб'єкт є **універсальним інтелектуальним носієм своєї національної мови** в повному розумінні такого визначення.

Коли ми проводжали Валерія Вікторовича в останню путь, багато людей прийшли з білими квітами, вшановуючи білі шати вченого. І залишившись першими на краю прірви, несучи повну відповідальність за себе, «студіозів», аспірантів і весь колектив, ми з усіх сил намагаємось утримати тонку павутинку культури, яку Учитель вклав у наші руки для того, щоб ми передали її наступному поколінню.

Література

1. Баженова Е.А. Научный текст как система субтекстов: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01/Баженова Елена Александровна. – Екатеринбург, 2001. – 366 с.
2. Малиновська І.В. До характеристики мовної особистості В.В.Акуленка: стилістичні, лінгвориторичні та лінгвокогнітивні аспекти / І.В. Малиновська // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – 2008. – № 2. – С. 3–13.
3. Кизима В. В. Тоталлогія (філософія оновлення) / В. В. Кизима.– К.: ПАРАПАН, 2004. – 272 с.
4. Коткова Л. І. Ідіостиль, індивідуальний стиль і ідіолект: проблеми розмежування./Л.І. Коткова//Філологічні науки. Мовознавство: зб.нак.пр./Ніжин, держ.ун-т. НДУ ім.М.Гоголя.– Ніжин: Вид-во НДУ ім.М.Гоголя, 2012–С. 26–29.
5. Силантьєва Марина Сергеевна. Элитарная языковая личность в профессиональном дискурсе: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Силантьєва Марина Сергеевна. – Пермь, 2012. – 291 с.
6. Словник української мови: в 11тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К.Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – Т.3. – 314 с.
7. Словник української мови: в 11тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 11.